

הרב ישראל דנדרוביץ

מגיד שיעורי תלמוד הירושלמי בקול הדף
ערד

מדוע נהגו להכות את עדי הקידושין?

למיבו של מנהג קדמון שלא שרד לימינו: הכאת עדי הקידושין על לא עוול
בכפם! ההסבר של רבותינו הראשונים לא פחות מפתיע: עדיהם שקטמות
הנישואין יהיו עם העדים ולא אצל בעלי השמחה! במאמר קצר זה נציע הסבר
מקורי אחר למנהג זה המבוסס על מנהג הכאות דומה.

נהגו העולם להכות

על מנהג מפתיע שהיה מקובל בתפוצות ישראל לפני כשמונה מאות שנה ויותר,
מספר לנו אחד מרבותינו הראשונים המזוהה עם בית מדרשו של רבינו המהר"ם
מרוטנברג: עדי הקידושין הממלאים את אחד מתפקידי המפתח הבולטים ביותר בחופה
היהודית היו מוכים בשעת הקידושין!

אם רגילים אנו לראות את תפקיד זה כ'כיבוד' שאותו רגילים לתת לנשואי פנים
ולחשובי העדה לכבוד ולתפארת, הרי שבימי קדם היה בן לווייתו של 'כיבוד' זה -
אלימות פיזית מסוימת, ומעמד החופה והקידושין לא הסתיים קודם שעדי הקידושין היו
סופגים את המכות המסורתיות.

לא יאמן אולם הדברים מפורשים להדיא בספר החדש אשר זה עתה יצא לאור עולם
'ספר קושיות' (מהדורת י"י סטל, ירושלים תשס"ז. אות יא) מתוך כתב יד המתפרסם
לראשונה של אחד מרבותינו הראשונים שבארץ אשכנז אשר שמו לא פורש לנו,
והמהדיר משער שהמחבר חי בתחילת המאה השניה לאלף הנוכחי, והיה בן דורם של
תלמידי רבינו המהר"ם מרוטנברג.

סגנונו המיוחד של ספר זה הוא שרובם של הדינים והמנהגים הובאו בו בצורת שו"ת,
וכל שאלה שוברה בצידה. אף את מנהג זה של הכאת עדי הקידושין מביא המחבר
בכהאי לישנא: "תקשי לך, למה נהגו העולם להכות העדים בשעת קידושין".

ללא כל ערעור

יודגש כי לא נראה כלל שהמחבר תמה ומתפלא במיוחד על טיב מנהג זה, יותר
משאר הדינים והמנהגים המוזכרים בספרו ושעליהם הוא דן באותו סגנון. אם במנהגי
נישואין עסקינן הרי שמובאים בספר זה עוד מנהגים רבים אחרים בעניני נישואין
הרווחים ומקובלים עד לימינו: קידושין בטבעת שאין בה אבן; תענית החתן והכלה ביום
החופה; זריקת חיטים על ראש החתן והכלה, ועוד כיוצא בזה לצד מאות מנהגים נוספים
בענינים שונים ומגוונים; וכאמור על כולם טורח אותו חכם פלאי לתת טעם לשבח
ולהסבירם באופן נאות, וגם מנהג זה זוכה להתייחסותו.

מתוך כך שמנהג ה'מכות' מוזכר בספר בין המנהגים האחרים, כשוה בין שוים, נראה כי אכן מנהג זה היה מקובל בתפוצות ישראל ללא כל ערעור, ולא היה פוצה פה ומצפצף על עצם העובדה שהעדים נותנים את גוים למכים ולחייהם למורטים.

מנהג העולם?

מהדיר הספר מנסה לעמוד על אחת הנעלמות במנהג זה: מי היה מכה את עדי הקידושין? ויש לתמוה על מסקנתו כביכול ציבור הנאספים היו מכים את העדים ורגמום כל העם. את מסקנתו זו הוא מבסס על דיוק לשון בעל 'ספר קושיות' שכתב: "נהגו העולם להכות העדים בשעת קידושין", והוא מדייק: "משמע שהקהל היה מכה את העדים".

פשוט הוא שמהלשון 'נהגו העולם' אין כל ראייה ש'העולם' היה מכה, שהרי מאות פעמים מצאנו בספרי רבותינו הגאונים והראשונים את המונח 'מנהג העולם' כמטבע לשון על מנהג ומפורסם המקובל על הכל, ועל משקל זה 'נהגו העולם' וכיוצא בזה. כך גם כאן 'נהגו העולם' - מנהג מקובל הוא 'להכות את העדים', אבל אין הכוונה ש'העולם' הם אלו שמכים את העדים.

יתכן שכוונתו רק לשלול את האפשרות שהעדים היו מכים זה את זה, כפי שמציין המהדיר לכך שבכתב - יד אחר של הספר מצאנו גירסא ארוכה מעט יותר מזו שלפנינו: "לכך נהגו להכות העדים זה את זה בשעת קידושין" - הרי שהעדים היו מכים זה את זה, בבחינת 'שמור לי ושמור לך'; ועל כך הוא אכן צודק שמהכתב יד שלפנינו נראה שמאן דהוא שלישי היו מכה את שני העדים.

ראיה ברורה לכך היא גם מסיום דברי בעל 'ספר קושיות' שיובאו להלן 'לכן אנו מכים העדים' ומפורש שלא העדים הכו זה את זה, אולם עדיין אין אנו יודעים מי הוא המכה את העדים, שמש הקהל, מסדר הקידושין או שמא החתן ושושביניו.

מלבד זאת חסרים לנו עוד פרטים חשובים ומהותיים למנהג קדמון זה (לתועלת אלה שיחפצו לחדש ימיו כבראשונה ולהחזיר עטרה זו ליושנה): כמה מכות היו מכים את העדים? עשרה מכות כבארץ מצרים או ארבעים יכנו; ובאיזה שלב היו מכים אותם ועוד כיוצא בזה.

לכן אנו מכים

המעניין הוא שלא זו בלבד שבימינו נהגו משום מה לחשוך את שבט החובלים מגב העדים ולא נשמע ולא נזכר מנהג זה במקומותינו, אלא שגם בכל הקשור לימי העבר לא נשמע מעולם זכרו של המנהג בספרות רבותינו הראשונים והאחרונים, ולא מצאנו לו סימוכין ממקום אחר מלבד ב'ספר קושיות' שלפנינו.

אין ספק כי מנהג זה אומר דרשני מה ראו על ככה להכות את העדים על לא עוול בכפם, כך שהסברו של בעל 'ספר קושיות' - שהוא המקור היחידי והבלעדי למנהג מפתיע זה - לטיב השמועה שהעתיק הוא רב ערך: "תירץ, כי גמרינן קיחה משדה עפרון, קיחה בגימטריא קטטה, לכן אנו מכים העדים כדי שיכלה הקטטה בזה".

לא ברור מדוע מכניס המחבר כאן את דרשת חז"ל המפורסמת (קידושין ב א): "גמר קיחה קיחה משדה עפרון, כתיב הכא (דברים כב, יג): 'כי יקח איש אשה' וכתוב התם

(בראשית כג, יג): 'נתתי כסף השדה קח ממני' כשכל מטרתו היא רק לציין שקידושין נקראים 'קִיחָה' ולצורך זה די אם היה מביא רק את הפסוק של 'כי יקח איש אשה'.

על כל פנים, המחבר מחדש ש'קִיחָה' עולה בגימטריא 'קטטה', ואם ה'קִיחָה' של הקידושין כרוכה איפוא ב'קטטה' הרי שמוטב להכות את עדי הקידושין "כדי שיכלה הקטטה בזה". גם כאן לא ברור שוב מדוע נזקק המחבר לגימטריות פרי הגיונו ולא הזכיר את קביעתם המפורסמת של חז"ל (שבת קל א): "דליכא כתובה דלא רמו בה תיגרא" כבסיס איתן על הקטטות המתרגשות ובאות לעולם בשעת הקידושין.

אין חולק כי ההסבר עצמו הוא מקורי ביותר: תחת החתן והכלה יהיו העדים. התיגרא והקטטה מוכרחים לרקד בשעת הקידושין, מוטב איפוא שהם יעברו מבעלי השמחה אל ראש העדים.

המפליא הוא שאם כי ניתן להבין את רצונם של החתן והכלה והוריהם להמנע מתיגרה וקטטה, אולם מהיכי תיתי הסכימו עדי הקידושין החפים מפשע לתת למכיהם לחי ולשבוע בחרפה זו של פצע וחבורה ומכה טריה, וכי טוביה חטא וזיגוד מנגיד.

מעולם תמהתי על המנהג וההלכה הרווחת

ברצוני 'להקדים רפואה למכה' ולהציע הסבר אחר למנהג זה של הכאת עדי הקידושין בהקדם דבריו של הגה"ק רבי צבי אלימלך מדינוב בעל ה'בני יששכר' שכתבם כהג"ה בהקדמה לספרו 'דרך פקודיך': "מילתא דאתיא לידן נימא ביה מילתא אחריתי, הא דמעולם תמהתי על המנהג וההלכה הרווחת בישראל, שבעדי הגט מצווין להעדים להרהר בתשובה ולא נוהגין כן בעידי קידושין, ומה נשתנה".

ההסבר שמציע ה'בני יששכר' לפתרון שאלה זו יש בו משום ראייה מפוכחת של המציאות באותם הימים: "והנראה דמשום הכי לא נהגו לייחד עדים דיש חשש רשעים פסולים לעדות, ואם נאמר להם שיהרהרו בתשובה כמו גבי גט, זה התיקון ברוב לא יועיל אצל החופה מקום הוללות יבוו לשכל דברי המזהיר להרהר בתשובה, על כן יותר טוב שלא לייחד עדים וברוב יש הרבה אנשים ועכ"פ ימצאו ב' עדים כשרים, זה מה שנראה לי לתרץ וליישב המנהג".

אם כי לדעתו של ה'בני יששכר' אותה ליצנות המצויה לרוב בשעת החופה דוחה מאה תוכחות, אמנם להירא את דבר ה' הוא מציע להתרות גם בעדי הקידושין: "אבל מי שעניני פקחות על דרכיו יראה לו שיזמין לעצמו קודם החופה עדים כשרים ויאמר להם מקודם בינו לבין עצמו שיהרהרו בתשובה ואז טוב לו וגם להזוג כי כתורה נעשה".

שאלה זו שעורר ה'בני יששכר' הביאה את גאוני הדורות להסברים נוספים על כך שלא נהגו צוות לעדי הקידושין להרהר בתשובה. וראה סברה נפלאה בזה בספר 'דברי יוסף' עה"ת (קליין, למברג תרנ"ג. בליקוטים דף קעט), ולימים כוון לסברא זו הרבני רבי יצחק קליין בירחון 'אהל יצחק' שבעריכתו (סאטמאר תרס"ט, שנה שביעית חוברת יב, בדברי העורך עמוד ח). גם ראה בשו"ת 'תירוש ויצהר' (מיכלזון, בילגוריי תרצ"ז. סימן ל) שהביא סברא אחרת. ובשמו של הרה"ק רבי אהרן מבעלזא הובא שאמר לתרץ (בשבת חנוכה תרפ"ב, קודם נישואי אחיו הרה"צ מבילגוריי) שכאשר איש ישראל שומע מענין הקידושין מיד הוא מהרהר בתשובה.

אולם כאמור דעתו של ה'בני יששכר' שהתראה זו בעדים שיהרהרו בתשובה, לא נאמרה בקידושין רק משום העכבה הצדדית והיא שבהוללות המצויה בשעת החופה לא יכנסו הדברים אל הלב, ומצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע; אולם מעיקר הדין ראוי לעורר את עדי הקידושין לתשובה.

להכניע לבם להתעורר בתשובה

עוד נקדים את מה שמצאנו לרבותינו הראשונים שהביאו את מנהג בני קהילת אשכנז ללקות מלקות בערב יום הכפורים. כך כתב בעל ה'כלבו' (סימן סח): "ונהגו לקחת מלקות אחר הטבילה להכניע לבבם הערל ולהכנינו לעבוד השם הנכבד והנורא באימה וביראה", וכן הוא ב'ארחות חיים' לרבי אהרן מלוניל (ערב יו"כ ס"ג). גם המאירי ב'חיבור התשובה' (מאמר ב פרק ח) כתב: "ונהגו הרבה מן הזקנים להזמין את עצמם למלקות על העמוד לאחר תפלה וכל זה להכניע לבם להתעורר בתשובה". והכי איפסקא בשולחן ערוך (או"ח סימן תרו ס"ו): "כל הקהל לוקים מלקות ארבעים אחר תפלת המנחה, שמתוך כך יתן אל לבו לשוב מעבירות שבידו".

מריהטת לשון הראשונים שהעתקנו עתה נראה כי מטרת המלקות היתה רק כדי לעורר את לבם לחזור בתשובה כראוי (ועיין בנידון זה בספר 'מנהגי הקהילות' גולדהבר ח"ב נספח א, שביירר היטב מנהג זה). גם יצוין כי המקובל האלוקי רבי חיים ויטאל מביא בספרו 'פרי עץ חיים' (שער יוה"כ פ"א) כי רבינו האר"י החי לא היה מקפיד על מנין ל"ט מלקות דווקא, אלא היה לוקה ארבע מלקות כמנין אותיות שם הוי"ה.

התשובה בעדי הקידושין

מעתה ניתן לחדש ולומר כי מקור מנהג הכאת עדי הקידושין נובע כתוצאה ממה שאכן בימי קדם היו נוהגים בשעת החופה לעורר את העדים לשוב בתשובה. התעוררות זו היתה נעשית כמנהג ההתעוררות שבערב יום כיפור - על ידי מלקות 'שמתוך כך יתן אל לבו לשוב מעבירות שבידו'.

אלא שברבות הימים בטל מנהג זה של הכאת העדים יחד עם עצם הענין שהיו מתרים בעדים לשוב בתשובה, וזאת מפני ששעת החופה לא היתה מוכשרת לכך וכמו שכתב ה'בני יששכר', ולכן אין אנו מכירים כיום את מנהג עתיק זה.

שרקו ויחרקו שן

חובה להדגיש כי הן מהטעם שכתב בעל 'ספר קושיות' והן מהטעם שהעלינו לעיל, אין מקום להערתו של ר"ש עמנואל בשולי גליון 'ספר קושיות' שבה הוא משווה את מנהג הכאת העדים למנהג משונה שהיה מקובל 'בארצות המערב'.

המקור למנהג 'ארצות המערב' זה הוא דווקא בספר ביוגרפי חסידי מובהק - בספר 'עשר אורות' (פיעטרקוב תרס"ז, עמוד 72) שכתב את מנהג זה מפי הרה"ק רבי מאיר שלום בשם המגיד מטשערנוביל:

"סיפר לי ש"ב ב"ד הרב הצדיק המפורסם ח"ק מו"ה מאיר שלום זצ"ל, אשר בעת שהלך לעולמו הרה"צ מו"ה מטעילי, בנו של המגיד זי"ע, בחזירתו מהלוית בנו הגיד, בארצות המערב המנהג אצלם שקנין וקידושי אשה לאיש על ידי שיתן להמיועדת לו

מכת לחי עד שיפול שינה, וזה הקנין. ובוזה הלשון אמר: עהר גיט אטראסק אז א צאהן פאלט איר ארויס (= הוא [הקב"ה] נתן לי סטירה והשן נפלה החוצה)."

מטעמים מובנים אין אני רוצה לעסוק במנהג 'ארצות המערב', אולם ברור ופשוט שאין כל קשר בין 'עקירת השיניים' האלימה לבין מנהג הכאת העדים, ותו לא מידי.

סגולה לבנים

אגב שהזכרנו ענין הקטטה והתיגרה המוכרח להיות בעת הנישואין, אמרתי להביא מה שיש לפרש את הענין המופלא מדוע אכן קורא הדורות הכין מראש שלא יהיה אף כתובה שלא יהיה בה תיגרא, בהקדם מה שכתב הרה"ק רבי פנחס מקוריץ בסה"ק 'אמרי פנחס' (ויצא אות מד): "ויהאב יעקב את רחל וגו' ורחל עקרה (בראשית כט, יח-לג). כשיש אהבה יתירה בין איש לאשתו יותר מדאי, דהיינו שלא יש ביניהם בשום עת שום הקפדה (בלשון אשכנז: א בעזיר-טאן זיך אמאל) אזי לפעמים הוא מניעת ההולדה. ולא ח"ו קטטה כי גדול השלום שבין איש לאשתו וכידוע, רק לפעמים א בעזיר-טאן, ואף גם זאת בגין איזה מצוה, וזהו סגולת ההולדה. וזהו ויהאב יעקב את רחל ורחל עקרה, ואחר כך ויחר אף יעקב ברחל ותלד רחל".

וכן הוא ב'ספר המידות' להרה"ק רבי נחמן מברסלב: "לפעמים מחמת אהבה גדולה שבין איש לאשתו אינה מולדת", והוא מרומז נמי במקרא שכתוב (שמ"א א, ה): כי את חנה אהב וה' סגר רחמה".

ושמא הקטטה והתיגרה שיש בכתובה בין שני הצדדים הוא כדי לפעול את אותה הקפדה מועטת המועלת לבנים, ועל ידי כך יזכו שיעלה הזיווג יפה להעמיד דורות ישרים.

טעם לחיוב שמחת חתן וכלה

על כן בעת שמחת נשואין שנעשה יחוד קדושה והשמחה במעונו אז יתפרדו כל פועלי און. העת שיפריד האדם גם כן בריקודיו. ולזה המנהג לרקד לשמח חתן וכלה. העולה בגימטריא חסד ואמת. כי אנו רואים שיש להחתן בושח גדולה בעת הנישואין מחמת גודל הקדושה. ובטל ממנו התאוה בעת הזאת ועל כן הוא יום הכפורים אצלו ולכן מכפרים לו עוונותיו. ולאשר כל המצוות צריך להיות בשמחה רבה לכן ביום הכפורים יש שמחה גדולה במוצאי יום הכפורים ועושים ריקודים ומחולות. ולכן מצוה גדולה לשמח חתן וכלה. כי מחמת גודל הבושח והפחד שיש על פניו כמו שנאמר (שמות כ', י"ז) למען תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. מזה הבושח אין אופן שיגיע לשמחה על כן החיוב שישמחו אחרים אותם.

(רמתיים צופים - סימן ד)